

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ
ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏ

ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԵՐ

*Նվիրվում է ԵՊՀ արևելագիտության ֆակուլտետի
հիմնադրման 50-ամյակին*

№ 14

ԵՐԵՎԱՆ
ԵՊՀ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ
2018

ЕРЕВАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ВОСТОКОВЕДЕНИЯ

ВОПРОСЫ ВОСТОКОВЕДЕНИЯ

*Посвящается 50-летию основания факультета востоковедения
ЕГУ*

№ 14

Ереван
Издательство ЕГУ
2018

YEREVAN STATE UNIVERSITY
FACULTY OF ORIENTAL STUDIES

JOURNAL OF ORIENTAL STUDIES

*Dedicated to the 50th anniversary of the foundation of the faculty
of Oriental Studies of YSU*

№ 14

YEREVAN
YSU PRESS
2018

**Հրատարակվում է Երևանի պետական համալսարանի
արևելագիտության ֆակուլտետի
գիտական խորհրդի որոշմամբ**

Խմբագրական խորհուրդ՝

Մելքոնյան Ռուբեն բ.գ.թ., պրոֆեսոր (խմբագիր)

Մելիքյան Գուրգեն բ.գ.թ., պրոֆեսոր

Խառատյան Ալբերտ պ.գ.դ., պրոֆեսոր, ՀՀ ԳԱԱ թղթակից-անդամ

Սաֆրաստյան Ռուբեն պ.գ.դ., պրոֆեսոր, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս

Հովհաննիսյան Լավրենտի բ.գ.դ., պրոֆեսոր, ՀՀ ԳԱԱ թղթ.-անդամ

Հովհաննիսյան Դավիթ բ.գ.թ., պրոֆեսոր

Սաֆարյան Ալեքսանդր պ.գ.թ., պրոֆեսոր

Ոսկանյան Վարդան բ.գ.թ., դոցենտ

Քոչարյան Հայկ պ.գ.թ., դոցենտ

Սարգսյան Լևոն պ.գ.դ., պրոֆեսոր

Կարապետյան Ռուբեն պ.գ.դ.

Տեր-Մաթևոսյան Վահրամ պ.գ.դ.

Գրեկյան Երվանդ պ.գ.դ.

Բեյկենկովա Մարիա բ.գ.դ., պրոֆեսոր (Ռուսաստան)

Կուզնեցով Վասիլի պ.գ.թ., դոցենտ (Ռուսաստան)

Էքմեքչյան Լեոնա PhD (ԱՄՆ)

Իլյա Յակուբովիչ բ.գ.դ., պրոֆեսոր (Գերմանիա)

Ահմադջան Ղուրոնբեկով բ.գ.դ., պրոֆեսոր (Ուզբեկստան)

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

<i>ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱԳԱՀ ԱՐՄԵՆ ՍԱՐԳՍՅԱՆԻ ՈՂՋՈՒՅՆԻ ԽՈՍՔԸ ԵՊՀ ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏԻ 50-ԱՍՅԱ ՀՈՐԵԼՅԱՆԻՆ</i>	11-12
---	-------

ԱՐԱԲԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

<i>Մկրտումյան Գայանե ՍՈՒՍՈՒԼՍԱՆՆԵՐԻ ԿՈՂՄԻՑ ՏՐՎԱԾ ՀՐՈՎԱՐՏԱԿ- ՊԱՅՄԱՆԱԳՐԵՐԻ ԴԵՐԸ ՔՐԻՍՏՈՆՅԱ ԲՆԱԿՉՈՒԹՅԱՆ ԿՅԱՆՔՈՒՄ</i>	14-27
--	-------

<i>Ռաֆայելովա Քրիստինե ՍԱՐԴՈՒ ՖԻԶԻԿԱԿԱՆ ՀԱՏԿԱՆԻՇՆԵՐԸ ԵՎ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎԻՃԱԿԸ ԲՆՈՐՈՇՈՂ ՀԱՄԵՍԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀՈԳԵԼԵԶՎԱԲԱՆԱԿԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՆ ԱՐԱԲ ԵՎ ՀԱՅ ԼԵԶՎԱՍՇԱԿՈՒՅԹՆԵՐՈՒՄ</i>	28-39
--	-------

<i>Ikilikyan Sona ARAB-IRANIAN RELATIONS IN THE CONTEXT OF THE PERSIAN GULF NAMING DISPUTE</i>	40-54
--	-------

ԹՅՈՒՐՔԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Ռամագյան Սամվել

«ՔՅՈՌՕՂԼԻ» ԷՊՈՍԻ ՊԱՏՄԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՅԵՐԸ ԵՎ XVII ԴԱՐԻ

ՀԱՅ ՊԱՏՄԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ.....56-94

Հակոբյան Տաթևիկ

ԱԲԴՈՒԼ ՀԱՄԻԴ ԵՐԿՐՈՐԴԻ ԿԵՐՊԱՐԻ

ՎԵՐԱՐԺԵՎՈՐՄԱՆ ԱՐԴԻ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ

ԹՈՒՐՔԱԿԱՆ ՊԱՏՄԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՄԵՁ (ՍԵԼԻՄ

ԴԵՐԻՆԳԻԼԻ ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՕՐԻՆԱԿՈՎ).....95-110

Սարգսյան Տաթևիկ

ՊՈԼՍՈ ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՐԻԱՐՔԻ ԴԵՐԸ ԹՈՒՐՔԱԿԱՆ

ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ-ՀԱՅ ՀԱՄԱՅՆՔ

ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ. ՕՍՄԱՆՅԱՆ ՎԵՐՁԻՆ

ՊԱՏՐԻԱՐՔ ԶԱՎԵՆ ՏԵՐ-ԵՂԻԱՅԱՆ.....111-123

Աբրահամյան Մհեր

ԵՐԻՏԹՈՒՐՔԵՐԻ ԲՈՆԻ ԿՐՈՆԱՓՈԽՈՒԹՅԱՆ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅԵՐԻ ՆԿԱՏՄԱՄԲ.....124-137

Պողոսյան Նաիրա

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՅԸ ՀԱԼԻԴԵ

ԷԴԻՓ ԱԴԸՎԱՐԻ ՀՈՒՇԵՐՈՒՄ.....138-151

Մելքոնյան Ռուբեն

ԵՐԻՏԹՈՒՐՔԵՐ-ՔԵՄԱԼԱԿԱՆՆԵՐ. ԳԱՂԱՓԱՐԱԿԱՆ

ԵՎ ԿԱԴՐԱՅԻՆ ՇԱՐՈՒՆԱԿԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ.....152-165

Գևորգյան Արշակ
ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼՍԻ ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՐԻԱՐՔՈՒԹՅՈՒՆ-
ԹՈՒՐՔԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ
ՓՈԽՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
ԿԱՐՉԱՊԵՏ ԱԴՆԱՆ ՄԵՆԴԵՐԵՄԻ ԵՎ ԳԱՐԵԳԻՆ
ՏՐԱՊԻԶՈՆՑԻ ՊԱՏՐԻԱՐՔԻ ԱՆՁՆԱԿԱՆ ՇՓՈՒՄՆԵՐԻ
ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ.....166-178

Հովսեփյան Լևոն
ԹՈՒՐՔԻԱՅԻ ԱՆՎՏԱՆԳԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ
ԱՐԴԻ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ ԵՎ ԱՆՎՏԱՆԳԱՅԻՆ
ԻՆՔՆՈՒԹՅԱՆ ՓՈԽԱԿԵՐՊՈՒՄԸ.....179-205

Դարբինյան Հայկ
«ՓԱՓՈՒԿ ՈՒԺԺ» ԶՈՒԳԱԿՑՈՒՄԸ «ԿՈՇՏ ՈՒԺԻՆ».
ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԴԻՎԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ
ԻՆՍՏԻՏՈՒՑԻՈՆԱԼԻԶԱՑՈՒՄԸ ԹՈՒՐՔԻԱՅՈՒՄ.....206-219

Գևորգյան Արշակ
«ԱՐԴԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄ» ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅԱՆ
ԿԱՅԱՑՄԱՆ ԳԱՂԱՓԱՐԱԿԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍԸ.
ՊԱՀՊԱՆՈՂԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՆ
ԻԲՐԵՎ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԻՆՔՆՈՒԹՅՈՒՆ.....220-230

Հովհաննիսյան Գոռ
ՌՈՒՄ-ԹՈՒՐՔԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ 1920-
ԱԿԱՆՆԵՐԻՆ. ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԱԿՆԱՐԿ.....231-240

Հարությունյան Ավետիք
2015 թ. ԽՈՐՀՐԴԱՐԱՆԱԿԱՆ ԸՆՏՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
ԹՈՒՐՔԻԱՅՈՒՄ.....241-250

Մարգարյան Հայկ
ՏԵՂԱԿԱՆ ԻՆՔՆԱԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐԻ
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱՐԺԵՔԻ ԹՈՒՐՔԱԿԱՆ
ԸՆԿԱԼՈՒՄՆԵՐԸ251-263

Պետունց Արեն
ԱԶԳԱՅՆԱՍՏՈՒԿԱԿԱՆ ՆՈՐ ՈՒԺԻ ԲԵՄԵԼԸ
ԹՈՒՐՔԻԱՅՈՒՄ 2018 թ. ԸՆՏՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ.....264-278

Մելքոնյան Մարիամ
ԿՆՈՋ ԷՄԱՆՍԻՊԱՅԻԱՅԻ ԽՆԴԻՐԸ ՄԻՂԻ
ՀԱԹՈՒՆԻ «ԱՂԵՐՄԱԳՐՈՒՄ».....279-288

Պետրոսյան Ամալյա
XVIII ԴԱՐԻ ԹՈՒՐՔՄԵՆԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՈՐՈՇ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՇՈՒՐՋ.....289-298

Խաչատրյան Շուշան
ՄՈՒԽԹԱՐ ԱՌԻԵՁՈՎԻ ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ՀԱՅԵՐԵՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՇՈՒՐՋ.....299-314

Մովսիսյան Լիլիթ
ԱՐԴԻ ՀԱՅ ԵՎ ԱՐԲԵՋԱՆԱԿԱՆ ՄԱՍՈՒԼԻ ԼԵԶՎԻ
ԲԱՌԱՊԱՇԱՐԻ ԶՈՒԳԱՐԿԱԿԱՆ ՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆ.....315-328

*Хабидуллина Элмира **
 ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПЕРЕВОДОВ
 ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ С ТАТАРСКОГО
 ЯЗЫКА НА ТУРЕЦКИЙ.....329-335

Քոչարյան Հայկ, Գևորգյան Աննա
 ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՆԸ ԱՂԲԵՋԱՆՈՒՄ ԵՎ ԱՅՏ
 ԳՈՐԾՈՆԻ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀՀ ԱՆՎՏԱՆԳԱՅԻՆ
 ՇԱՀԵՐԻ ՎՐԱ.....336-356

ԻՐԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Vardanyan Aharon
 SOME REMARKS ON THE SOCIOLINGUISTIC
 SITUATION IN XALXĀL.....358-365

Տոնոյան Արտյոմ
 ԿՈՎԿԱՍՅԱՆ ՊԱՐՍԿԵՐԵՆՈՒՄ ԲՈՒՆ ԱՊԱՌՆԻ
 ԺԱՄԱՆԱԿԱԶԵՎԻ ԿԱԶՄՈՒԹՅԱՆ ՈՐՈՇ
 ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՇՈՒՐՁ.....366-380

Բիանջյան Հասմիկ
 ՍԵՅՅԵԴ ՍՈՀԱՍՄԱԴ ԱԼԻ ՋԱՄԱԼՋԱԴԵԻ ԴԵՐԸ 19-Ը
 ԴԱՐԻ ՎԵՐՁԻ և 20-Ը ԴԱՐԻ ՄԿԶԲԻ ՊԱՐՄԻՑ
 ԳՐԱԿԱՆ ԼԵԶՎԻ ՆՈՐԱՅՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՅՈՒՄ.....381-392

Խաչատրյան Ջարոուհի
 ԹՅՈՒՐԲԱԿԱՆ ԾԱԳՄԱՆ ՁԻԱՆՈՒՆՆԵՐԸ
 ՊԱՐՍԿԵՐԵՆՈՒՄ.....393-402

Դավթյան Սոնա

*ԲՈՒՅՍԵՐԻ ԱՆՎԱՆՄԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՄԿՁԲՈՒՆՔՆԵՐԸ
ՊԱՐՄԿԵՐԵՆԻ ԵՎ ՀԱՅԵՐԵՆԻ ԲՈՒՍԱՆՎԱՆԱԿԱՆ
ՀԱՄԱԿԱՐԳԵՐՈՒՄ*.....403-419

Կոստանյան Վահան

*ԱՅՐՈՒՄՆԵՐԻ ԾԱԳՈՒՄՆԱԲԱՆԱԿԱՆ ԱՌԱՍՊԵԼՆԵՐԸ
ԵՎ ՑԵՂԱՆՎԱՆ ՍՏՈՒԳԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ*.....420-430

Գեղամյան Աստղիկ

ՄԻՐԱՅԻՆ ՄՈՏԻՎՆԵՐԸ «ՇԱՀՆԱՍԵ»-ՈՒՄ.....431-440

Պետրոսյան Լիանա

*ԻՐԱՆԱԿԱՆ ԱԶԳԱՅՆԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԽՈՍՈՒՅԹԸ
Մ. ԱՀՄԱԴԻՆԵԺԱԴԻ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ
ՏԱՐԻՆԵՐԻՆ (2005-2013 ԹԹ.)*.....441-449

Կոստանյան Վահան

ԱՅՐՈՒՄԱԿԱՆ ԿԱՑԱՐԱՆՆԵՐԻ ՆԿԱՐԱԳԻՐԸ.....450-456

Брутян Ануш

*ПЕРСПЕКТИВЫ РОССИЙСКО-ИРАНСКОГО
СОТРУДНИЧЕСТВА ПОСЛЕ ПОДПИСАНИЯ СВПД*.....457-471

Khorikyan Hovhannes

ON THE LOCATION OF THE NEPHTHALITES.....472-486

Հովհաննիսյան Գոռ՝

**ՌՈՒՍ-ԹՈՒՐԳԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ 1920-
ԱԿԱՆՆԵՐԻՆ.
ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԱԿՆԱՐԿ**

Բանալի բառեր՝ բոլշևիկներ, քեմալականներ, դիվանագիտական հարաբերություններ, դեսպանություն, Լենին, Մուսթաֆա Քեմալ, Թուրքիա, ԽՍՀՄ

Տարածաշրջանային երկու երկրները՝ Ռուսաստանը և Թուրքիան, որոնց միջև հարաբերությունները տևական ժամանակ ուղեկցվել են պատերազմներով, 20-րդ դարի սկզբում հայտնվեցին ծանր, սակայն որոշակիորեն նմանվող վիճակում: Երկու երկրներում էլ փաստացի իշխանության տիրացած ուժերի միջև հաստատվող հարաբերությունները տրամաբանորեն պետք է տարբերվեին նախորդ փուլից և պետք է կրեին առավելապես դրական բնույթ: Թուրքիայում քեմալականներին և Ռուսաստանում բոլշևիկներին միավորում էր նաև ընդհանուր «հակաիմպերիալիստական պայքարի» լոզունգը:

Երկու երկրների միջև բարիդրացիական հարաբերությունները դե յուրե սկսվում են միմյանց ճանաչելով. Անկարայի և Մոսկվայի միջև պաշտոնական բանակցությունները սկսել են 1920 թ. ապրիլին: Դրանք երկու կողմից էլ բնութագրվում էին որպես «երկու բարեկամ ժողովուրդների միջև բարեկամության հաստատմանն ուղղված ջանքեր»: Սակայն, բնականաբար, այդ

՝ ԵՊՀ արևելագիտության թյուրքագիտության ամբիոնի ուսանող, էլ. փոստ՝ gor.hovhannisyan7@ysumail.am

ամենի խորքում կային ռեալ քաղաքական և ռազմական շահեր ու հաշվարկներ: Ըստ Էնդրյու Մանգոյի՝ «Մուսթաֆա Քեմալը, Անատոլիա գալով, միանգամից ձեռնամուխ եղավ ռուս բոլշևիկների հետ հարաբերությունների հաստատմանը: Ըստ Քեմալի՝ դիվանագիտության մեջ բոլշևիկները կարող էին օգտագործվել որպես հակադիր ուժ Անտանտի երկրների և նրանց հովանավորության տակ գտնվող Հունաստանի դեմ: Իսկ ռազմական տեսանկյունից բոլշևիկներն անհրաժեշտ էին որպես գումարի և ռազմամթերքի աղբյուր¹»: Քեմալականների և բոլշևիկների հարաբերությունները որոշակի անհանգստություն էին առաջացնում արևմտյան երկրներում և ինչպես գրում է Փ.Դյումոնը, արևմուտքում անորոշություններ առաջ եկան Մ. Քեմալի ընտրած ուղու վերաբերյալ, նույնիսկ շրջանառվում էր մի վարկած, համաձայն որի. «Քեմալը Մոսկվայի աջակցությամբ Թուրքիայում հող էր ստեղծում սոցիալիստական հեղափոխության համար»²:

Քեմալական Թուրքիայում նշանակված առաջին խորհրդային դեսպանը Շալվա Էլիավան էր, սակայն նա հիվանդության պատճառով չկարողացավ գնալ Թուրքիա: Խորհրդային դեսպանության պատվիրակությունը Անկարա հասավ 1920 թ. հոկտեմբերի 4-ին, իսկ նոյեմբերի 9-ին բացվեց խորհրդային դեսպանատունը: 1920 թ. դեկտեմբերի 15-ին Թուրքիայում խորհրդային դեսպան նշանակվեց Պոլիկարպ (Բուդու) Մդիվանին, ով 1921 թ. փետրվարին հասավ Անկարա, մարտի 5-ին Մ. Քեմալին հանձնեց իր հավատարմագիրն ու սկսեց գործունեությունը: Սակայն շուտով առողջական վիճակի պատճառով նա ևս չկարողացավ շարունակել իր ծառայությունը և նույն թվականի հունիսի 2-ին ստիպված էր լքել Թուրքիան: 1922 թ.

¹ Mango A., Atatürk: The Biography of the founder of Modern Turkey, NY, 1999, p. 287.

² Dumont P., Mustafa Kemal Invente la Turquie moderne, Bruxelles, 1983, p. 57.

հունվարի 26-ին Անկարա է ժամանում խորհրդային նոր դեսպան Արալովը: Մուսթաֆա Քեմալը ոչ միայն շնորհակալություն է հայտնում Արալովին, այլև նրան՝ որպես «բարեկամի», իր հետ բազում անգամներ հրավիրել է ռազմաճակատ՝ զննելու իրավիճակը³: Ուշագրավ է, որ գորքի առջև Քեմալի հետ միասին ելույթով հանդես էր գալիս նաև Արալովը՝ «եղբայրական ռուս ժողովրդի կողմից ողջունելով քաջ զինվորներին»⁴:

1921 թ. նոյեմբերի 26-ին պաշտոնական այցով Թուրքիա այցելեց Ուկրաինայի բոլշևիկյան կուսակցության կենտրոնական կոմիտեի անդամ Մ. Ֆրունզեն: Խորհրդային Ուկրաինայի անունից կատարված այս այցի նպատակը խորհրդային բոլոր հանրապետությունների՝ Թուրքիայի հետ բարիդրացիական հարաբերություններ հաստատելն էր⁵: Նկատենք, որ մեծ է եղել Ֆրունզեի դերը արևմտյան ռազմաճակատում քեմալականների հարձակման ծրագրի մշակման հարցում և պատահական չէ, որ Ստամբուլի Թաքսիմ հրապարակում տեղադրված Հանրապետության հուշարձանի վրա առկա է նաև Ֆրունզեի արձանը: Թուրքիայում Ֆրունզեի վայելած հեղինակության և հարգանքի մասին ուշագրավ վկայություններ է թողել Թուրքիայում խորհրդային դեսպան Արալովն իր հուշերում: Նա նշում է, որ Ֆրունզեի մասին մեծ ոգևորությամբ էին պատմում նրան հանդիպած գյուղացիները, տարբեր պաշտոնյաներ: Ֆրունզեի մասին բարձր կարծիք ուներ նաև Մուսթաֆա Քեմալը, ով խոստովանել էր, որ հաճույք էր ստանում նրա հետ իր ունեցած

³ Аралов С., Воспоминания советского дипломата, Москва, 1960, стр. 76-78.

⁴ Նույն տեղում, էջ 93-94:

⁵ Хейфец А., Роль миссии М. В. Фрунзе в укреплении дружественных советско-турецких отношениях, Вопросы истории, Москва, 1962, № 5, стр. 90.

զրույցներից⁶: Ֆրունզեի պատվիրակության ժամանումից կարճ ժամանակ անց Անկարայում բացվում է Անդրկովկասյան Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետությունների Ֆեդերատիվ Միության ներկայացուցչություն՝ Աբիլովի ղեկավարությամբ: Աբիլովին տրվել էր հատուկ հանձնարարություն թուրքերի շրջանում ծավալել լայն բացատրական աշխատանք և նրանց համոզել, որ Խորհրդային Ռուսաստանի հետ բարեկամական հարաբերությունների շարունակումը բխում է իրենց ազգային շահերից⁷:

1922 թ. հունվարի 4-ին Մուսթաֆա Քեմալը Լենինին է ուղարկում իր հայտնի նամակը, որն առաջին անգամ հրապարակվել է 1969 թ.: Նամակում նա Լենինին է փոխանցում իր ջերմ ողջույնները, խոսում Ֆրունզեի հետ հանդիպումների և զրույցների մասին: «Թուրքերն ու ռուսները, դարեր տևած արյունալի պատերազմներից հետո իսկույն իրար հասկացան և համաձայնության եկան իրար հետ: Ստեղծված վիճակն առաջ է բերում մյուս ազգերի զարմանքը: Շատերը մտածում էին, որ առաջացած ընկերությունն անցողիկ է և պարտադրված առկա պայմաններով: Որոշները մինչև այժմ էլ այդ կարծիքին են: Բոլորս տեսանք, թե երկու ժողովուրդներն ինչպես իրար հասկացան, իրար սիրեցին, ինչպես անցյալում թողեցին դաժան բռնապետերի կողմից պարտադրված պատերազմներն ու բախումները: Մենք ականատես էինք, թե վերջին պատերազմի ժամանակ ինչպիսի դժկամությամբ էին միմյանց դեմ կռվում թուրք և ռուս զինվորները, սպաները: Բոլորը ստիպված են համակերպվել այն մտքի հետ, որ այս ընկերությունը լինելու է տևական և կայուն: Այս ամենն այլևս իրողություն է, պարտադրված թշնամանքն այլևս սպառել է իրեն:» Նամակի վերջում փոխանցելով իր խորին հարգանքը՝ Քեմալն

⁶ Аралов С., նշված աշխ., էջ 52-53.

⁷ Хейфец А., նշված հոդ., էջ 104.

անում է մի ուշագրավ հայտարարություն. «Ես վստահեցնում եմ, որ երբևէ չենք ստորագրի որևէ համաձայնագիր և չենք մտնի որևէ կոալիցիայի մեջ, եթե դրանք ուղղակի կամ անուղղակի կերպով դեմ լինեն Խորհրդային Ռուսաստանին»⁸:

Սակայն չնայած հարաբերությունների այս ընթացքին՝ 1922 թ. ամառվա սկզբին ռուս-թուրքական հարաբերությունների մեջ նկատվում է որոշակի սառեցում և դրանում կարևոր դեր ուներ ՉԵԿԱ-ն: Դեռևս 1921 թ. հոկտեմբերին Չիչերինը Լենինին գրած իր նամակում ուշադրություն էր հրավիրել թուրք դիվանագետների և առևտրականների հանդեպ չեկիստների կոպիտ վերաբերմունքի վրա. «Եթե հատուկ ծառայությունների և հատկապես չեկիստների՝ Սև ծովի ափերին կատարած վայրագությունները շարունակվեն, ապա անհնար կլինի շարունակել Թուրքիայի հետ լավ հարաբերությունները»⁹: Լենինը պատասխան նամակում հրամայում է ձեռնարկել ամենակտրուկ միջոցները. «Ձերբակալեք անիծյալ չեկիստներին, մեղավորներին բերեք Մոսկվա և գնդակահարեք»¹⁰: Թուրքերի հանդեպ բացասական վերաբերմունքին ի պատասխան 1922 թ. մայիսի 11-ին Ալի Ֆուադը թուրքական դեսպանատան աշխատակիցների հետ միասին ցուցադրաբար լքում է Մոսկվան¹¹:

Կարճ ժամանակ անց Թուրքիայում էլ ձեռնարկվում են համարժեք քայլեր ընդդեմ ռուսների և Անկարայում հրդեհվում է Ռուսաստանի դեսպանատունը: Ըստ Արալովի՝ հրդեհը

⁸ Atatürk'ün Lenin'e yazdığı mektup (Sansürsüz), <http://avrupaforum.org/ataturkun-lenine-yazdigi-mektup-sansursuz/>

⁹ Ленин В., Неизвестные документы 1891-1922, Москва, 1999, стр. 476-477.

¹⁰ Նույն տեղում, էջ 478:

¹¹ Еремеев Д., Становление республиканской Турции (1918-1939 годы), Москва, 2004, стр. 93-94.

կազմակերպել էր ֆրանսիացի լրտես մայոր Մյուժենը, ով գործել էր վարչապետ Հուսեին Ռաուֆ Բեյի համաձայնությամբ¹²: Հատկանշական է այն փաստը, որ չնայած առկա լարվածությանը, Մուսթաֆա Քեմալն անձամբ էր հսկում հրդեհի մեկուսացման միջոցառումները: Թուրքիայի համապատասխան մարմինները նաև խոստացան, որ կգտնեն մեղավորներին և կպատժեն, սակայն իրականում այդ ուղղությամբ որևէ գործնական քայլ չկատարվեց:

Ռուս-թուրքական հարաբերություններում բացասական միտումները շարունակվում են նաև հաջորդ տարում և 1923 թ. փետրվարի 4-ին Արալովը Կարախանին ուղղված իր նամակում նշում է. «Թուրքերի հետ մեր հարաբերություններն օրեցօր վատանում են, եթե իրականում նայենք, երբեմն նույնիսկ թշնամական երանգ են ստանում: Բոլոր հարցերում՝ թե մեծ, թե փոքր, դիմադրություն ենք հանդիպում, ո՛չ արտաքին գործերի կոմիսարիատը, ո՛չ ղեկավարությունը որևէ հարցով մեզ ընդառաջ չեն գնում, անընդհատ փորձում են մեզ հունից հանել: Ամիսներ շարունակ չենք կարողանում հանդիպել որևէ բարձրաստիճան պաշտոնյայի: Լոզանի կոնֆերանսի ընթացքում Ռաուֆ Բեյն ընդամենը մեկ անգամ է այցելել դեսպանատուն: Լոզանի կոնֆերանսի մասին մեր դիրքորոշումը ոչ մի անգամ չեն հարցրել և հաշվի չեն առել»: Դեսպանն առկա իրավիճակի հիմնական մեղավոր համարում է վարչապետ Ռաուֆ Բեյին, ով, ըստ Արալովի՝ «ղեկավարում է հակառուսական բոլոր միջոցառումները, սուլթանության կողմնակից է և անգլիացիների հետ ունի հին կապեր»: Արալովը նաև նշում է, որ Ռաուֆ Բեյն արգելել է լրագրողներին այցելել Մոսկվա և ընդհանրապես Ռուսաստանի վերաբերյալ որևէ բան գրել¹³:

¹² Аралов С., նշված աշխ., էջ 68.

¹³ Meyer M., Arşiv Belgeleri Işığında Lozan Konferansı Sırasında Türk-Rüs İlişkileri, Akademik Bakış, Ankara, 2009, c. 3, s. 262.

Արդեն 1924 թ. թուրք-ռուսական հարաբերություններում արձանագրվեց որոշակի դրական տեղաշարժ: Մուսթաֆա Քեմալը 1924 թ. մարտի 1-ին ԹԱՄԺ-ում ունեցած իր ելույթի ժամանակ անդրադառնալով թուրք-խորհրդային հարաբերություններին, նշել է. «Մենք անկեղծորեն գնահատում ենք Ռուսաստանի հետ հարաբերությունների՝ ընկերական մակարդակում պահպանումը և դրանց անընդհատ զարգացումը: Առկա որոշ բարդությունները մասնակի լուծվել են: Հուսով ենք, որ հյուպատոսության մասին համաձայնագրի կնքումը, որն իսկույն ցույց կտա իր օգուտները, չի հետաձգվի»¹⁴: Ս. Քեմալը թուրք-խորհրդային հարաբերությունների մասին խոսել է նաև 1924 թ. նոյեմբերի 1-ին՝ ասելով, որ «վաղեմի ընկեր ՌԽՍՀ-ի հետ մեր ընկերական հարաբերությունները օրեցօր զարգանում են»:

1924 թ. սեպտեմբերից սկսվեցին դրվել թուրք-խորհրդային բարեկամության և չհարձակման մասին պայմանագրի հիմքերը, որը ստորագրվելու էր հաջորդ տարի: ԽՍՀՄ նոր դեսպան Սյուրիցը վարչապետ Իսմեթ փաշային առաջարկեց զարգացնել Մոսկվայի պայմանագրի դրույթները և վերակնքել դրանք: Այդ առաջարկով սկսվեցին բանակցությունները, որոնք ավարտվելու էին 1925 թ. վերջին: Բանակցությունների ընթացքում՝ 1924 թ. սեպտեմբերի 24-ին, ԽՍՀՄ արտաքին գործերի կոմիսար Չիչերինը հեռագիր ուղարկեց Սյուրիցին, որտեղ կարգադրում էր թուրքական կողմին առաջարկել պայմանագրին ավելացնել չհարձակման մասին դրույթը: 1925 թ. կնքված խորհրդաթուրքական պայմանագիրը վավերացվեց Թուրքիայի ազգային մեծ ժողովում 1926 թ. փետրվարի 11-ին: 1926 թ. փետրվարի 18-ին Մուսթաֆա Քեմալն այցելեց Անկարայում ԽՍՀՄ դեսպանատուն և

¹⁴ Նույն տեղում, էջ 263:

հայտարարեց, որ 1925 թ. բարեկամության և չեզոքության մասին պայմանագիրը դեռևս սկիզբն է երկու երկրների բարեկամական հարաբերությունների: Նա նաև նշեց, որ դեռ դրա վրա շատ պետք է աշխատեն և որ վերջնական նպատակը թուրք-խորհրդային դաշնագրի կնքումն է¹⁵: 1926 թ. ապրիլի 19-ին Անկարայում բացվեց ԽՍՀՄ նոր դեսպանատունը: Բացման արարողությանը մասնակցում էր նաև Մուսթաֆա Քեմալը:

1926 թ. ապրիլին տեղի ունեցավ գյուղատնտեսության նախարար Սաբրի բեյի գլխավորած պատվիրակության այցը Մոսկվա, որի արդյունքում նույն թվականի սեպտեմբերի 9-ին կնքվեց թուրք-սովետական սահմանի մշակելի հողերի վերջնական բաժանման վերաբերյալ սահմանային արձանագրությունը: 1926 թ. նոյեմբերի 11-ին Թուրքիայի արտգործնախարար Թեֆիք Ռյուշթու Արասը «Համիդիե» ռազմանավով այցելեց Օդեսսա: Նրան և ուղեկցող պատվիրակությանը դիմավորեց Չիչերինը, որին հաջորդեց ընդգծված դրական շեշտադրումներով հայտարարություններ և «Համիդիե» ռազմանավի ամբողջ անձնակազմի համար կազմակերպվեց ճաշկերույթ¹⁶:

1927 թ. մարտի 11-ին Թուրքիայի և ԽՍՀՄ միջև տնտեսական հարաբերությունների զարգացման նպատակով Անկարայում կնքվեց առևտրի և բեռնափոխադրումների մասին պայմանագիրը, իսկ հաջորդող տարիներին արձանագրվեցին բարձրաստիճան պաշտոնյաների մի շարք փոխադարձ այցեր և երկու կողմերի համար հետաքրքրություն ներկայացնող հարցերի լայն ներկայակի քննարկումներ: 1929 թ. դեկտեմբերի 12-ին պաշտոնական այցով Թուրքիա ժամանեց ԽՍՀՄ արտաքին գործերի կոմիսարի տեղակալ Չիչերինը: Այցի հիմնական

¹⁵ Çağatay B., 1920'li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri: Kronolojik Bir Çalışma, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Konya, 2008, s. 298.

¹⁶ Նույն տեղում, էջ 300:

նպատակը 1925 թ. ստորագրված թուրք-խորհրդային պայմանագրի վերակնքումն ու հավելյալ կետերի ավելացումն էր¹⁷: 1929 թ. դեկտեմբերի 17-ին ավելացված արձանագրության հետ միասին երկու տարով երկարաձգվեց 1925 թ. թուրք-խորհրդային քարեկամության և չհարձակման մասին պայմանագիրը:

Ամփոփելով կարող ենք ասել, որ 1920-ականներին թուրք-խորհրդային (քեմալական-բոլշևիկյան) հարաբերությունները ձևավորվելով հաճախ փոխադարձ շահավետ պայմաններում, արձանագրել են դրական ընթացք: Փաստենք նաև, որ թուրք-խորհրդային քաղաքական հարաբերությունները նույն կերպ չեն զարգացել, ինչ առևտրա-տնտեսական ոլորտի հարաբերությունները, որոնք այսօր էլ անհամեմատ ավելի բարձր մակարդակի են: Դիտարկելով թուրք-ռուսական մերօրյա հարաբերությունները՝ կարելի է գտնել բազմաթիվ նմանություններ 1920-ականների իրավիճակի հետ և տանել մի շարք գուգահեռներ:

¹⁷ Նույն տեղում, էջ 306:

РУССКО-ТУРЕЦКИЕ ОТНОШЕНИЯ В 1920-Х ГОДАХ. КРАТКИЙ ОБЗОР

**Оганнисян Гор
(Резюме)**

Две региональные страны- Россия и Турция, отношения которых на протяжении долгого времени сопровождались войнами, в начале 20-го века оказались в тяжелых, но в какой-то степени похожих положениях. Отношения между силами, которые в обоих странах захватили фактическую власть, по логике должны были отличаться от предыдущего этапа и нести преимущественно позитивный характер. В Турции кемалистов и в России большевиков объединял общий лозунг – «Борьба против империализма».

RUSSIAN-TURKISH RELATIONS IN THE 1920-S. A BRIEF OVERVIEW

**Gor Hovhannisyan
(Summary)**

Two regional countries-Russia and Turkey, whose relations were accompanied by wars for a long period of time, found themselves in a difficult, but to some degree similar situation. The relations between powers, who had taken over the actual rule in both countries, logically were to be different from the previous phase and be more of a positive nature. In Turkey the kemalists and in Russia the Bolsheviks were united by the common slogan “The struggle against imperialism”